

Krise nynější a krise po válkách napoleonských.

A. Krise nynější. Fakta.

Kdy asi u nás začala? Tu můžeme pozorovat především vývoj hladiny cenové podle indexů velkoobchodních cen. Vidíme tu, že aritmetický i geometrický průměr, oba, dosáhly svého maxima v srpnu 1928 a od té doby klesají. Aritmetický průměr velkoobchodního indexu činil v srpnu 1928 986,¹⁾ klesl do března 1929 na 954 a klesal pak dále až na 710 v prosinci 1931. Podobně geometrický průměr činil v srpnu 1928 953,¹⁾ klesl do března 1929 na 920 a klesal dále až na 657 v prosinci 1931. Základ (= 100) činily tu všude ceny z června 1914.

V tomto úhrnném indexu jsou obsaženy jak ceny rostlinných potravin a poživatin, tak i ceny živočišných potravin a poživatin, též píce a konečně i ceny průmyslových látek a výrobků. Z těchto skupin největší pokles v celku vykazují rostlinné potraviny. Jejich aritm. index velkoobchodní činil v srpnu 1928 1074, klesl do března 1929 na 864 a klesal dále až na 627 v prosinci 1931 (celkem pokles činí 42%).

Mnohem menší pokles vykazují v celku živočišné potraviny. Jejich aritm. index velkoobchodní činil v srpnu 1928 820, stoupl do března 1929 na 952 a poklesl opět do prosince 1931 na 667 (celkem činil tedy pokles toliko 18%).

Také průmyslové látky a výrobky vykazují v celku menší pokles. Jejich index velkoobchodní činil v srpnu 1928 988, klesl do března 1929 na 976 a do prosince 1931 na 750 (celkem činil tedy pokles 24%).

Ovšem cifry tyto uvedené týkají se celých skupin. Ještě daleko větší rozdíly pozorujeme, přihlédneme-li i k jednotlivým statkům, z nichž se skupiny ty skládají.

---

¹⁾ Podle revise v důsledku nově oznámené předválečné ceny nástrojové ocele (VII. 1914). Viz Cenové Zprávy, čís. 10—11 ročníku X. (1930).

Ze skupiny rostlinných potravin a poživatin největší pokles cen vykazují brambory (v srpnu 1928 činila cena 100 kg 110—140 Kč, v prosinci 1931 toliko 19—34 Kč, pokles činí tedy asi 80%); ale ovšem jde tu z větší části o vlivy sezonní. U pšenice (v srpnu 1928 cena české pšenice činila 215—222 Kč za 100 kg, v prosinci 1931 144—158), u žita (v srpnu 1928 činila cena 100 kg 205—212 Kč, v prosinci 1931 150—153 Kč), u pšeničné mouky (u mouky č. 0 činila cena 100 kg v srpnu 1928 314—324, v prosinci 1931 227—233 Kč) činil pokles kolem 30%.

Ze skupiny živočišných potravin vykazuje hovězí maso pokles toliko 7%, maso vepřové však 23%. Z jiných potravin a poživatin vykazuje největší pokles cukr (cena 100 kg surového cukru činila v srpnu 1928 156 Kč, v prosinci 1931 60, pokles ceny činil tu tedy 61%); menší pokles lze pozorovati u kávy a kakaa (káva Santos, 1 kg, stála v srpnu 1928 28—30·5, v prosinci 1931 18·25—20, kakao holandské, 1 kg, stálo v srpnu 1928 26, v prosinci 1931 21·50—22·50) mezi 20—30%. Žádný pokles není u tabáku (u doutníků Kuba a u dýmkového tabáku), skoro žádný také u piva.

U průmyslových látek a surovin pozorujeme také velké rozdíly. Tak cena železa skoro vůbec neklesla neb jen málo (100 kg slévárenského železa č. I. stálo v srpnu 1928 60—70 Kč, v prosinci 1931 65 Kč, 100 kg železa plávkového nebo ingotů stálo v srpnu 1928 100—105 Kč, v prosinci 1931 93), také cena uhlí se nezměnila (kamenné uhlí ostravské i kladenské je taxováno v srpnu 1928 i v prosinci 1931 stejným obnosem korun) a koksu. Naproti tomu textilie velice v ceně poklesly; tak 1 kg bavlny stál v srpnu 1928 16·9—17·85 Kč, v prosinci 1931 jen 5·75—6·45 (to je tedy pokles skoro o $\frac{2}{3}$), 1 kg vlny ovčí, zámořské, sčesové, stál v srpnu 1928 58·5—91·5, v prosinci 1931 28·80—53·55 (to je pokles skoro o 40% nebo $\frac{2}{5}$), 1 kg hedvábí surového, it. grige stál v srpnu 1928 423—436, v prosinci 1931 jen 171—182 (neboli pokles skoro o 60%), 100 kg surové juty first actual stálo v srpnu 1928 641, v prosinci 1931 jen 270 Kč (tedy pokles cen o více než $\frac{1}{2}$), 100 kg tuzemského surového vytřeného lnu III. stálo v srpnu 1928 500—900, v listopadu 1931 jen 150—300 Kč (neboli pokles činil 66—70%).

Vidíme z těchto cifer, že statky shrnuté do jednotlivých skupin vykazují velmi různý pohyb cen a že by nebylo tedy správným srovnávaní cenový pohyb celých skupin, nýbrž že se doporučuje spíše,

srovnati pohyb jednotlivých statků navzájem. A tu pozorujeme velké rozdíly mezi statky, jichž ceny se vůbec nezměnily, a jinými, kde ceny klesly až o 80%. Příčiny jsou různé, nicméně zvláště důležité je, zda jsou ceny úspěšně monopolisovány, nebo zda mezi výrobci a obchodníky je plná soutěž. Možno tu jmenovati na jedné straně tabák, uhlí, železo — na druhé textilie, obilí a j. Mohlo by se namítnout, že některé statky jsou zmonopolisovány, na př. cukr, a přece jen cena jich značně poklesla. Na to lze odpovědět, že v takových případech jde asi o monopol neúplný, na př. u cukru je tu na trhu světovém mocná soutěž cukru třtinového.

Menší pokles než index velkoobchodních cen vykazuje index maloobchodních cen a životních nákladů. Tak činil index maloobchodních cen potravin pro republiku v srpnu 1928 943, v březnu 1929 913, v listopadu 1931 752, neboli pokles činil tu toliko 20% (kdežto u indexu velkoobchodních cen činil pokles 28%). Bylo by však ukvapeno, souditi z těchto cifer samých na zdražovací tendenci maloobchodu v míře dané rozdílem těch i oněch cen. Nesmíme zapomenout, že na ceny maloobchodní mají vliv netoliko ceny velkoobchodní příslušných statků, nýbrž i režie a že tato režie sestává valnou většinou z mezd personálu. Ale mzdy klesly po válce jen málo, a přirozeně musel i pokles cen v maloobchodu být menší než cen velkoobchodních.

Také v ý v o j ú r o k o v é m í r y třeba tu uvážiti. Eskontní sazba cedulové banky čsl. činila již od 8. března 1927 5%, 26. května 1930 byla snížena na $4\frac{1}{2}\%$, 25. června 1930 na 4%. Tato sazba platí až do 4. srpna 1931, od 5. srpna do 22. září platí sazba 5%, od 23. září platí sazba 6.5%, jež byla snížena na 6% teprve od prosince 1931.

Sazba pro soukromý eskont do 3 měsíců činila od 27. X. 1926 do 7. III. 1927 $5\frac{1}{4}\%$, od 8. III. 1927 $4\frac{3}{4}\%$, od 18. V. 1928 $4\frac{7}{8}\%$, od 22. V. 1928 $4\frac{15}{16}\%$, od 26. I. 1929 $4\frac{3}{4}\%$, od 11. IV. 1929 $4\frac{7}{8}\%$ až do září, kdy stoupla na 5% a v říjnu na $5\frac{1}{2}\%$, na kteréž výši se udržela až do konce roku. V roce 1930 (od 16. I.) snížila se na 5%, v květnu 1930 pak na $4\frac{1}{2}\%$ a v červnu 1930 (25. VI.) na 4%. Od 5. července 1931 stoupla sazba opět na 5%, od 23. září na $6\frac{1}{2}\%$.

Můžeme říci, že úroková míra klesala celkem s klesáním cen statků. Rozchod nastává teprve koncem r. 1931, kdy úroková míra — z příčin mezinárodních — se náhle zvyšuje, kdežto cenová hladina dále klesá.

V roce 1930 a 1931, kdy krize vyvrcholuje, stoupá také značně počet konkursů a vyrovnání, jak to ukazují následující tabulky:

rok	Počet konkursů				Počet vyrovnání			
	vůbec	u nichž jsou známa		v mil. Kč	vůbec	u nichž jsou známa		v mil. Kč.
		aktiva a passiva	aktiva passiva			aktiva a passiva	aktiva passiva	
1926	492	342	54	120	2.514	2.469	408	830
1927	503	365	36	82	2.426	2.417	377	758
1928	518	381	53	124	2.145	2.131	312	595
1929	650	462	86	128	2.894	2.875	558	1.022
1930	886	613	74	163	4.304	4.289	859	1.565
1931	1041	684	153	286	4.551	4.188	892	1.510

Konečně snad nejdůležitějším měřítkem krise je počet nezaměstnaných, t. j. počet osob, které jsou ochotny k práci, ale vzhledem ke krizi žádné práce nalézt nemohou.

Počet jich byl především zjištěn při sčítání lidu ze dne 1. prosince 1930. Každý nezaměstnaný měl tu udati, zdali jest t. č. úplně nezaměstnan pro nedostatek práce, a tento údaj byl zapsán do poznámkové rubriky sčítacího, resp. popisného archu. Podle daných instrukcí neměly být za nezaměstnané počítány osoby částečně nezaměstnané (na př. osoby vysazované z práce na určité dny v týdnu nebo se zkrácenou pracovní dobou) a také ne osoby na dovolené, nemocné, pro stávkou a výlukou nepracující, nebo z jiného důvodu zdržené od svého výdělečného zaměstnání, rovněž ne absolventi škol ucházející se teprv o místo. Podle toho bylo 1. prosince 1930 napočteno celkem nezaměstnaných 294.487; z nich bylo nezaměstnaných zemědělců a stavebních dělníků 64.240, ostatních nezaměstnaných 230.247. Na 1.000 obyvatelů připadalo nezaměstnaných 20. A sice z jednotlivých zemí nejnepříznivější poměr vykazují Čechy (kde příslušné promile činí 26·3), pak následuje Morava se Slezskem (17·3), Slovensko (11·8) a Podkarpatská Rus (9·1). Podle kartogramu, připojeného k příslušným tabulkám (ve Zprávách Státního úřadu statistického republiky československé číslo 109 ročníku XII—1931), největší nezaměstnanost vykazovaly průmyslové okresy na severozápadu a severovýchodu Čech.

Ovšem, to bylo zjištění jednorázové. Co potřebujeme však zvláště vědět, je vyvoj nezaměstnanosti. Takové periodické statistiky o nezaměstnanosti máme pro Československo dvoje, jednak dotazníky odborových organizací zaměstnaneckých, udávající počet jimi podporovaných členů, jednak výkazy zprostředkovatelen práce o počtu přihlášených, resp. neumístěných uchazečů. Ale statistika prve zmíněná je přece jen neúplná, neboť je mnoho nezaměstnaných, kteří nejsou členy odborových organizací. Proto buďtež zde raději uvedena čísla neumístěných uchazečů u zprostředkovatelen práce. Počet neumístěných uchazečů činil

v lednu	1930	73.891 = 3 %	osob zaměstn.
v únoru	„	86.156 = 3·5%	„ „
v březnu	„	88.005 = 3·6%	„ „
v dubnu	„	79.721 = 3·3%	„ „
v květnu	„	77.069 = 3·1%	„ „
v červnu	„	73.464 = 3·1%	„ „
v červenci	„	73.891 = 3 %	„ „
v srpnu	„	88.005 = 3·5%	„ „
v září	„	104.534 = 4·2%	„ „
v říjnu	„	122.379 = 5·0%	„ „
v listopadu	„	155.203 = 6·4%	„ „
v prosinci	„	239.564 = 9·9%	„ „

v lednu	1931	313.511 = 12·9%	osob zaměstn.
v únoru	„	343.972 = 14·1%	„ „
v březnu	„	339.505 = 13·9%	„ „
v dubnu	„	296.756 = 12·2%	„ „
v květnu	„	249.686 = 10·3%	„ „
v červnu	„	220.038 = 9 %	„ „
v červenci	„	210.908 = 8·7%	„ „
v srpnu	„	215.040 = 8·7%	„ „
v září	„	228.351 = 9·3%	„ „
v říjnu	„	254.201 = 10·4%	„ „
v listopadu	„	337.654 = 13·8%	„ „
v prosinci	„	480.775 = 19 6%	„ „

Z tohoto přehledu vidíme, jak značně nezaměstnanost koncem roku 1930 a začátkem roku 1931 stoupla a pak zase koncem roku 1931. Taková nezaměstnanost tu již nebyla od roku 1922/23. Tehdy činil také počet osob přihlášených u zprostředkovatelen práce a neumístěných v listopadu 1922 247.991, v prosinci 292.450, v lednu 1923 321.020, v únoru 1923 314.023, v březnu 278.523,

(mimo to byl jistý počet nezaměstnaných podporován přímo prostřednictvím podniků, na př. v lednu 1923 75.498 a jistý počet osob byl státem podporován přímo, ač nebyly přihlášeny u zprostředkovatelny, na př. v lednu 1923 bylo osob těch 44.557). Nicméně bylo by omylem souditi, že tehdy v roce 1922/23 šlo o podobnou krizi jako teď a že lze očekávati podobný průběh. Jsou zde velmi podstatné rozdíly mezi oběma krisemi. Především v roce 1922/23 šlo o krizi omezenou toliko na Československo, nynější světová krize však zasahuje skoro celý svět. V roce 1922/23 týkala se krize především statků dovozních a vývozních, kdežto nynější krize je skoro všeobecná. Tyto rozdíly souvisejí dále s příčinou krise. V roce 1922/23 byla hlavní příčinou krise změna v oceňování Kč v cizině; kdežto Kč byla před tím v cizině v poměru k domácí své kupní síle podceňována (čímž vývoz obdržel mocnou vzpruhu), byla naopak od druhé polovice 1922 přeceňována, (čímž vývoz byl na čas zaražen). Příčina krise byla tehdy nepochybně na straně peněz. Bývá nazývána krisí deflační, což je potud správné, že byla způsobena změnou v oceňování naší Kč v cizině, ale nesprávné, myslí-li se, že tato změna byla námi samými úmyslně způsobena. Naproti tomu krise nynější má příčiny zcela jiné, jak bude v dalším ukázáno.

B. Výklady nynější krise.

Tyto výklady můžeme rozdělit: *a)* v ony, které hledají příčinu krise na straně statků, *b)* ony, které hledají příčinu na straně peněz, *c)* konečně ty, u nichž je příčina smíšená. *a)* Z výkladů, které hledají příčinu krise na straně statků, sluší především jmenovati ony, které uvádějí jako příčinu takovou postupující r a c i o n a l i s a c i. Sem patří na př. kniha brněnského profesora Jana Loevensteina: *Diagnosa a léčení světové krise. Kapitalismus na rozcestí.* (Časové otázky, svazek 13., v Praze 1931, nákladem „Orbis“.) Hned na str. 15 praví: „Jest podstatou racionalisace, že nahradí každého roku značný počet lidských pracovních sil stroje a tím je vyloučí z výrobního procesu (nezaměstnanost). Tím však jsou tito dělníci pracovníci vyloučení současně i z řad konsumentů, neboť i když se jim dostane podpory v nezaměstna-

nosti, stačí jim to sice na uhájení holého živobytí, ale jejich skutečná spotřební síla jest podlomena. Mysleme si na příklad, že určitá práce musila dříve býti vykonána sto pracovními silami a že následkem racionalisace by stačilo nyní k jejímu obstarávání pouze osmdesát pracovních sil. Spotřební síla dvaceti přebytečných pracovníků by podstatně klesla, řekněme, na polovici; tedy věc by se pak měla asi tak, jako kdyby deset konsumentů vůbec přestalo konsumovat. . . Tedy i kdyby se po provedené racionalisaci nezvýšila původní výroba, musilo by devadesát konsumentů spotřebovat množství statků určené a vyrobené pro sto konsumentů. Na jedné straně by tudíž dvacet lidí vlastně živořilo, na druhé straně by se vyrábělo více, než by se mohlo spotřebovat. Přes to, že se výroba stala snadnější a hospodárnější, nastala by na jedné straně nadprodukce, na druhé straně chudoba a bída. Tu bychom mluvili o krisi. Byla by snad tato krise krisí výroby či nadvýroby? Nikoli, byla by to pouze krise distribuce.“ A dále praví: „A tak tedy lidstvu nepřináší nesnáze racionalisace sama o sobě ve smyslu hospodárnosti, racionalisace, jež se provádí a jejíž provádění musí pokračovati, nýbrž teprve racionalisace ve spojení s vadnou distribucí statků, která poškozuje spotřebu a tím též výrobu.“ A dále pokračuje na str. 23: „A nyní přistoupil nový moment k příčinám krise již uvedeným. Moment, který bohužel provází každou krisi, který však zvláště tuto vyhnal do rozměrů takřka katastrofálních. Je to moment psychologický a jeho podstatou je strach. Ten se šíří ve formě pesimismu a deprese, až konečně vyvrcholí v paniku.“ „Tato úzkost a strach působí ve dvou směrech, z nichž jeden je závažnější druhého. Předně je to přibrzdění konsumu. Ten čeká se stavbou, onen s investicí, jiný zase s cestováním aneb s ošacením a opatřením obuvi a na konec žije celý svět při snížené životní úrovni ze zásob, aniž je doplňuje“ . . . „Druhý směr, jimiž se ubírá nedůvěra a strach, jeví se ve správě majetku. Klesající výnosy působí, že každý vidí hospodářskou budoucnost co nejčerněji. Lidé prodávají bez rozvahy všechny možné součásti svého majetku, jednak by se zajistili před poklesem cen a kursů, jednak aby si získali z opatrnosti hotovosti pro všechny případy a posléze, aby využítkovali poklesu cen k příznivým koupím. Kursovní listy šíří paniku do nejširších vrstev“ . . . „Obavy stejného druhu vedou též k jiným opatřením

při správě majetku ; k vybírání vkladů z bank, runům na banky, které mohou vésti k zastavení jejich platů ; k útěku kapitálu, který ústí do potíží měnových“ . . .

Oproti těmto a jim podobným vývodům lze namítat, že racionalisace (a racionalisací bylo již zavádění strojů před sto roky) může sice způsobiti nezaměstnanost v určitém odvětví, že však tato nezaměstnanost je jen přechodná, ježto současně s nezaměstnaností v jednom odvětví výroby zvyšují se možnosti v odvětvích jiných a ježto možnosti ty jsou nevyčerpateľné. Trvalou nezaměstnanost racionalisace jistě nezpůsobuje. Ostatně možno prof. Loevensteinovi položit otázku: proč příčiny jím uváděné nepůsobily již dříve, před r. 1920, nebo před r. 1929?

Prof. Mises z Vídně ve svém spisku „Die Ursachen der Wirtschaftskrise“ (Tybinky 1931) má naopak za to, že kdyby tu byla úplná volnost stěhování pracovníků z jednoho oboru pracovního do jiných, by dělníci pokrokem techniky výrobní vysazení v jednom oboru našli hned zaměstnání na jiném místě. „Tento proces je dnes podvázán tím, že propuštění dělníci dostávají podporu v nezaměstnanosti a nepovažují tedy změnu odvětví a místa pracovního za nutnou za tím účelem, aby našli zase zaměstnání. Nezaměstnanost jako trvalý zjev vyskytuje se ne proto, že se racionalisuje, nýbrž proto, že nezaměstnaní necítí nutnosti, ohlédnouti se po nové práci.“ Mám za to, že tento názor by byl jen tehdy oprávněn, kdyby nezaměstnaní brali za své nezaměstnanosti stejné požitky jako při plném zaměstnání. Ale tomu tak přece jen není. Proto nemohu souhlasiti ani s prof. Loevensteinem ani s prof. Misesem.

b) Jiní hledají příčinu nynější krise na straně peněz. Mají za to, že peníze nerozmnožily se tak rychle jako statky, a následkem toho, že hladina cenová musila poklesnouti. Mluví se tu o deflaci, a příslušné teorie, vysvětlující tímto způsobem pokles hladiny cenové, jsou nazývány deflačními (ale v kritickém přehledu směrodatných rozborů světové hospodářské krise vydaném Národní bankou československou jako příloze k výroční zprávě, praví se správně, že by se tento pojem měl vyhraditi jen pro takový pokles cenové hladiny, který jest v souvislosti se záměrnými opatřeními měnové správy, k tomu směřujícími). Tyto teorie vyskytují se však v několika variantách:

α) Jedni mají za to, že krise byla způsobena proto, že zásoba zlata nepostačuje poptávce po zlatě, následkem toho že cena zlata stoupá a ceny statků jsou stlačovány. Výše citovaná Zpráva Národní banky však uvádí proti tomu, že přírůstek monetárního zlata činil v letech 1928—1930 13·4% a přesahoval tedy ročně ona 3%, která podle Cassela jsou nutna, aby mohlo se tím vyrovnávati ročně odhadované stoupaní světové výroby a aby se mohla udržovati daná hladina cenová.

β) Jiní spatřují příčinu krise nikoli v absolutním nedostatku zlata, nýbrž ve špatné jeho teritoriální distribuci. Uvádí se, že velká část zlata, nepoměrně větší, než bylo by ho třeba, jest ve Spojených státech, ve Francii a v Argentině, že toto zlato jest odňato svému účelu, že jest sterilisováno a že nemůže býti používáno za podklad k rozšíření úvěru. Ale — jak se praví ve Zprávě samé — přehlíží se při tom, že tato akumulace není něčím primérním, nýbrž že je sama důsledkem hospodářských posunů, přesunů i platebních bilancí, že jest jejich resultantou. Za soustavy zlaté měny jsou takové posuny jen přirozeným důsledkem změn hospodářských. Odčiniti důsledky toho, zvláště cestou dlouhodobých úvěrů, jest tou dobou stěžováno z důvodů všeobecné nejistoty, z nedostatku vhodného psychologického milie. Ukazuje-li se proto na špatnou distribuci, pak přehlíží se, že tyto zjevy dají se trvale odčiniti jen změnami příčin, které vedou k posunům tohoto zlata, a ne nějakým opatřením rázu jiného.

γ) Jiné názory, které vykládají příčiny krise na straně peněz, uvádějí, že krise byla způsobena deflační politikou cedulových bank. Národní banka čsl. uvádí ve svém citovaném již přehledu směrodatných rozborů světové hospodářské krise tabulku o vývoji úvěrových položek cedulových bank a o vývoji oběživa. Tato tabulka „nepodává však nikterak podkladu k tvrzení o obecné deflační politice cedulových bank v období, které přichází v úvahu. Je sice pravda, že v letech 1927—28 federální banky amer. politikou levných peněz podporovaly rozvoj americké prosperity, ale v letech následujících nastal opačný postup netoliko pro úvěry dlouhodobé, nýbrž i krátkodobé. Také ve Francii se v letech 1925 až 1927 rozšířily mezinárodní úvěry devisové, avšak záměnou devis za zlato, což se stalo podstatně do konce r. 1928, francouzská banka zúžila tuto základnu pro mezinárodní úvěrové rozpjetí.

Potud tedy — praví se v citované Zprávě — přechod Francie ke goldstandardu s důsledky naznačenými se mohl projevit jako určité zúžení mezinárodní úvěrové základny, před tím ovšem nadmuté přílišným rozpjetím těchto úvěrů.“

V novější době je tento názor zastáván zvláště prof. Englišem v jeho člancích „Krise a ceny“ z „Lidových novin“ z r. 1930 I—III. a 1931 IV. Praví tu: „Rozsah, přibližná obecnost a pravděpodobná trvalost poklesu cen světových i našich svědčí o tom, že nejde jen o výchvěvy kolem rovnovážného bodu a tedy o následek krise, nýbrž o pokles, který má jiné příčiny a sám je příčinou krise. Tento pokles může býti buď poklesem deflačním nebo důsledkem obecného zvýšení produktivity. Je nemožno v tomto stadiu číselně odlišit, kolik z poklesu připadá na vrub té a kolik na vrub oné příčiny. Není možno vyloučit vliv produktivity, zejména u jednotlivých druhů statků (na př. obilí), ale ná h l o s t a téměř o b e c n o s t p o k l e s u m l u v í s p í š e p r o t o, ž e j d e o p o k l e s d e f l a č n í, j e ž t o p o k r o k y r a c i o n a l i s a c e p ů s o b í p o v l o v n ě a d r u h o v ě. Nutno soudit, že hlavní příčinou shroucení cen a krise z toho plynoucí jsou změny na straně zlata, totiž na straně světové měnové administrace. U jednotlivých druhů statků jsou i příčiny na straně statků.“ Tolik prof. Engliš. Ale prof. Engliš nikde nerozvádí, o jaké „změny na straně měnové světové administrace“ tu vlastně jde. Má tu snad na mysli změny úrokové míry, zvláště krátkodobé? Oproti tomu bylo by možno namítnouti, že takové změny (na př. zvýšení diskontu) nastaly teprve tehdy, když byla již krise nastala (pokles cenové hladiny a pod.). Nebo má na mysli změny v rozsahu poskytnutých úvěrů? avšak tento rozsah úvěrů závisí, jak to již Tooke svého času konstatoval, na hospodářských poměrech a ne na vůli cedulové banky. Víme, že do jisté míry je v moci banky působiti na tento rozsah, hlavně stanovením úrokové míry, ale v té příčině bylo již konstатовáno, že taková politika bankovní krizi nepředcházela. Ostatně by to znamenalo, přisuzovat cedulové bance příliš mnoho vlivu, vlivu, kterého ve skutečnosti nemá. Také po stránce teoretické lze namítnouti, že změna v hladině cenové nemůže nastat pouhým přírůstkem nových statků, ježto mu odpovídá též přírůstek peněžních nároků, a hladina cenová se jím tedy nemění. Hlavně z tohoto důvodu musíme i vysvětlení „deflační“ odmítnout.

c) Výklady, u nichž je příčina smíšená. Národní banka sama ve své nahoře citované zprávě má za to, že nelze viděti příčinu krise v jedné okolnosti, v jednom faktu a vykládá ji jedním zjevem. Všeobecně lze prý říci, že tato krise vyplývá z poruchy rovnováhy celého světového hospodářství, která svými příčinami tkví především v poměrech válečných, a že jde při ní o readaptaci světového hospodářství novým poměrům. V jednotlivostech váží tu zvláště předimenzování výroby v určitých oblastech a v určitých statcích, projevíví se nejdříve u výroby zemědělské; k tomu přistupují ony účinky racionalisace, které lze srovnati s účinky zavádění strojů v druhé polovině minulého století (správněji by bylo: v první polovině). Nepoměr mezi výrobou a spotřebou jest prý zvyšován protekcionářskou obchodní politikou, odpadnutím velkých hospodářských oblastí ze světového trhu nebo zmenšením jich kupní síly, také změnami mezinárodních platebních bilancí v souvislosti s úpravou válečných dluhů a neklidnou světovou politickou atmosférou.

K těmto vývodům Národní banky československé možno říci, že praví-li se tu, že krise vyplývá z poruchy rovnováhy celého světového hospodářství, není tím ničeho řečeno o tom, v čem tato porucha záleží a čím je způsobena. A také není tu vysvětleno, proč hladina cenová od r. 1920 stále klesá a s ní i úroková míra (až na několik posledních měsíců). A jestliže místo jednotného vysvětlení uvádí se tu řada různorodých okolností vzájemně nesouvisejících, vniká tím do argumentace jakýs nahodilý prvek záležející v tom, že se všechny tyto okolnosti najednou střetly.¹⁾

Jiné vysvětlení přináší zpráva vydaná Společností národů pod titulem *Le cours et les phases de la Dépression mondiale*, vypracovaná štokholmským profesorem Ohlinem.²⁾ Zpráva tato uvádí dvě hlavní příčiny krise světové a poklesu cenového s ní spojeného; jednak jde prý tu o zpětný pohyb v periodickém obchodním cyklu, jednak o změnu hospodářské struktury. Pokud jde o první příčinu, možno s ní souhlasiti, jestliže pojem obchodního

¹⁾ Totéž lze též říci o vývodech prof. Drachovského v jeho „šesti přednáškách o hospodářské krizi“ (*Extense vysokých škol pražských*, sv. 10, 1932).

²⁾ Referát o této zprávě je v předešlém čísle Sborníku.

cyklu rozšíříme i na pouhé periodické změny rostoucí důvěry a pak zase nedůvěry. Pokud jde o druhou příčinu, změnu hospodářské struktury, nepopírám, že změna taková nastala. Ale popírám, že by byla tato změna způsobila pokles hladiny cenové, neboť změnou tou mění se sice množství vyrobených statků, ale zároveň s ním i množství odpovídajících jim peněžních nároků, a tudíž poměr mezi statky a nároky se nemění.

Konečně by bylo možno uvést ještě bystré články Jiřího Hejdy v „Českém Slově“ v lednu t. r. Hejda ukazuje tu, že krise nevznikla z deflace, z povlovného zhodnocování peněžní jednotky a zlata, nýbrž z nepoměru mezi výrobou a spotřebou, ze strukturálních změn hospodářství, především v důsledcích světové války. K tomu bych podotkl, že vývody Hejdovy nejsou nesprávné, ale že zbývá ještě vysvětlit, proč vznikl onen nepoměr mezi výrobou a spotřebou.¹⁾

Vidíme, že žádné z uvedených tu vysvětlení současné hospodářské krise nás neuspokojuje. Kde tedy máme ještě příčinu její hledati? Dříve než odpovíme na tuto otázku, uděláme malou odbočku do minulosti, do krise, jež nastala v Evropě po napoleonských válkách.

C. Krise po napoleonských válkách a výklady její.²⁾

a) **Všeobecná charakteristika.** Hledáme-li v minulosti, nebyla-li tu již doba podobná velké válce světové a zda i tehdy po této konflagraci nenásledovala obdobná krise hospodářská, tu nepochybně narazíme na války, které byly koncem 18. a začátkem 19. století vedeny mezi Francií, napřed revoluční, pak Napoleonskou, a evropskými mocnostmi, a na krisi, která pak následovala zvláště v letech 1818—1822. Co do svého trvání předčily dokonce tehdejší války nynější válku světovou. Trvaly do bitvy u Waterloo skoro třiadvacet let. Doba ta byla vlastně toliko dvakrát, na kratší dobu, přerušena příměřím. První pře-

¹⁾ Totéž platí i o výkladu Dra Hotowtze v přednášce konané v Národohospodářské společnosti dne 15. II. t. r.

²⁾ O tom psal jsem již r. 1922 v „Naší Době“ (článek „Nynější výrobní a cenová krise světová a její srovnání s krisí v době po-napoleonské“).

stávka po míru v Amiensu v r. 1802 trvala 14 měsíců, byla to vlastně přestávka z vyčerpání. Druhá přestávka trvala 10 měsíců, mezi prvním příměřím ve Vídni a mezi posledními 100 dny válečnými. Také prostor, na němž se válka odehrávala, byl ohromný. Větší operace válečné rozprostíraly se od Taja ve Španělsku na západu až ke sněžům ruským na východě, od dánských přístavů na severu až k Nilu na jihu. Menší operace odehrávaly se též v Západní Indii, v Jižní Africe a na Kapu; na konec byl i severovýchodní břeh Ameriky jevištěm měnivého a neužitečného zápasu mezi Anglií a Spojenými státy.¹⁾

Rozumí se, že ohromné operace válečné vyžádaly si také velkého nákladu peněžního. Anglii samu stála válka 831 milionů £.²⁾ Války ty skončily definitivně mírem pařížským z r. 1815, jímž byly obnoveny hranice z r. 1790. Válečná náhrada byla stanovena obnosem 700 milionů franků, z nichž mělo připadnouti Rakousku 139 mil., Velké Británii 125 mil., Prusku 114, Rusku 100, jiným spojencům 84½, na fortifikace 137½ mil. franků. Také bylo považováno za nutno, ponechat část vojsk spojeneckých na hranicích francouzských. Reparace (náhrady škod) byly stanoveny celkem obnosem 24 mil. fr. rent, což odpovídalo nominálnímu kapitálu 480 mil. franků nebo skoro 20 mil. £.

b) Vývoj cenové hladiny v Anglii v letech 1807 až 1823.

O tomto vývoji máme dvojí data. Jednak již Jevons ve svém článku „The variation of prices and the value of the currency since 1782“ (vytištěn v „Journal of the Statistical Society of London,“ vol. XXVIII, 1865, později též v knize „Investigations in Currency & Finance,“ 1909), přináší tabulky o hladinách cen od r. 1782 do 1865, jednak v novější době Norman J. Silberling uveřejnil opravená čísla, jež jsou citována u Acwortha str. 141. Uvedu zde obojí data vedle sebe pro léta 1807—1823.

¹⁾ Viz „Financial Reconstruction in England 1815—1822“ by A. W. Acworth, str. 9, Londýn 1925, P. G. King & Son Ltd.

²⁾ Viz nahoře citovaný článek, str. 10. V posledních pěti letech (1811—16) činily roční výdaje válečné dle Silberlinga kolem 120 mil. £. Ve světové válce činily naproti tomu roční výdaje válečné asi 1720 mil. £ (Seligman) The cost of the War and how it was Met, American Economic Review 1919) neboli na penězích 14krát tolik.

pro rok	Indexová čísla		Veřejné		
	dle Jevonse ¹⁾	dle Silberlinga	výdaje v mil. £	příjmy £	rozdíl jich
1807	152	152	73·3	64·9	— 8·4
1808	171	166	78·0	68·2	— 9·8
1809	185	176	81·5	69·1	— 12·4
1810	188	176	81·6	73·0	— 8·6
1811	169	158	87·2	71·0	— 16·2
1812	170	163	94·8	70·3	— 24·5
1813	171	185	111·2	74·7	— 36·5
1814	176	198	112·9	77·9	— 35
1815	152	166	99·5	79·1	— 20·4
1816	125	135	71·3	69·2	— 2·1
1817	138	143	58·7	57·6	— 1·1
1818	155	150	57·6	59·5	+ 1·9
1819	134	136	57·5	58·1	+ 0·6
1820	122	124	58·4	59·9	+ 1·5
1821	108	117	58·4	61·6	+ 3·2
1822	101	114	56·5	59·9	+ 3·4
1823	102	113	54·3	58·6	+ 4·3

Obě čáry ukazují podobnou vývojovou linii: v letech 1807—1810 hladina cenová stoupá, v r. 1811 poklesá, v následujících letech stoupá opět až do r. 1814, od r. 1814 do 1816 klesá, v letech 1816 až 1818 opět stoupá, od r. 1818 však konstantně klesá. Rozdíl je jen v tom, že dle Jevonse je stoupání hladiny cenové v letech 1811—1814 poměrně mírné, naproti tomu dle Silberlinga mnohem prudší, takže dle Silberlinga dosahují indexy svého maxima teprve v r. 1814. Od té doby pak již klesají, vyjímaje malý zvrtný pohyb v letech 1816—1818.

K tabulce této připojujeme ještě sloupec o veřejných výdajích a příjmech, jakož i o rozdílu mezi nimi. K nim se ještě později vrátíme.

Celkem bylo stoupání cenové hladiny v těchto letech velmi značné. Od r. 1789 do r. 1809 ceny stouply dle Jevonse z 85 na 157 nebo se skoro zdvojnásobily. Ale přece jen vzestup byl mnohem menší než za světové války, kdy dle Statisty stoupla cenová hladina ze 100 v r. 1914 na 291 v r. 1920, aby pak klesala zase až na 135 v r. 1929 a na 93 v srpnu 1931. Po napoleonských vál-

¹⁾ Přepočteny na stejný základ se Silberlingem pro r. 1807.

kách klesla hladina cenová dle Jevonse ze 157 v r. 1809 nebo ze 135 v r. 1818 na 88 v r. 1822, klesala však v dalších letech ještě dále, až na 64 v r. 1849 a 1850. Podle této analogie dalo by se i teď ještě čekat další klesání hladiny cenové.

c) **Vývoj úrokové míry v letech 1807 až 1823.** Rovnoběžně se stoupáním hladiny cenové v letech 1807 až 1814 (dle Silberlinga) stoupala i úroková míra. Ovšem že k vlastní úrokové míře přistupovala ještě risiková prémie, která byla v různých zemích podle průběhu válečných událostí různá.

Tak činil na př.

v roce	u 4% východopruských ¹⁾				u 4% slezských zást. listů			
	nejv. kurs	nejnižší kurs	nejnižší zúročení	nejvyšší zúročení	nejv. kurs	nejnižší kurs	nejnižší zúročení	nejvyšší zúročení
1807	91½	82½	4·37	4·85	86½	81	4·62	4·94
1808	84½	53½	4·74	7·48	88½	58½	4·52	6·84
1809	75	55	5·33	7·27	87½	72½	4·57	5·52
1810	61½	54	6·50	7·41	87½	79½	4·57	5·03
1811	54¼	47¼	7·37	8·47	80	62½	5·00	6·40
1812	46¼	33½	8·65	11·94	70½	58	5·67	6·90
1813	60½	36½	6·61	10·96	81½	60	4·91	6·67
1814	87½	61	4·57	6·56	95½	75	4·19	5·32

Vidíme z tohoto sestavení, že v Prusku úroková míra ukládacích papírů v letech 1807 až 1813 stoupala, od r. 1814 začala klesat. V Anglii činilo v těchto letech nejvyšší zúročení u pevně zúročitelných státních papírů 6·7%, ve Francii 6·2%.¹⁾ Rovnoběžně se stoupáním hladiny cenové jde i v Anglii i ve Francii stoupání úrokové míry. Od r. 1818 s poklesem cen jde rovnoběžně i pokles úrokové míry. Jenže pokles úrokové míry nastává o něco později. Podle Tooka značnější pokles diskontu nastal teprve v srpnu 1819, kdežto ceny statků počaly již klesat v zimě 1818/19, kdy naopak úvěr strnul a blanko-úvěry byly houfně vypovídány. Od r. 1819 pak cena 3%ních konsolů stále stoupala vždy více neboli úroková míra klesala. Tak činila dle Tooka (II 148) cena 3%ních konsolů

¹⁾ Viz Dr. Ernst Voyer, Über die Höhe der verschiedenen Zinsarten und ihre wechselseitige Abhängigkeit. Sammlung nat.-ök. und stat. Abhandlungen des Seminars zu Halle a. d. S. XXXV, 1902.

3. dubna	1823	73 1/2	1. ledna	1824	86
1. července	„	80 3/4	2. dubna	„	94 1/2
3. října	„	82 1/2	v listopadu	„	96 1/4
		v lednu 1825			94 1/2

d) **Účinky změn hladiny cenové na obyvatelstvo.** Musíme tu rozeznávat dobu, kdy ceny stoupaly (léta 1807 až 1814) a dobu, kdy ceny klesaly (od r. 1815 nebo vlastně trvale od r. 1818 až do r. 1823 resp. do r. 1849).

Účinky stoupaní cen v první periodě byly příznivé pro výrobce, nepříznivé pro spotřebitele a velkou masu obyvatelstva vůbec. Ale přes to, že ceny obilí byly v letech 1811—13 tak vysoké, jako byly před tím již v letech 1795, 1796, 1800 a 1801, přece tebylo nyní takových žalob a nářků dle Tooke-a¹⁾ jako v tamněch letech. Příčinu vidí Tooke v tom, že v dřívějších letech zvýšení cen potravin přišlo náhle, aniž se mzdy a platy přizpůsobily. Nyní však nastalo tu velké zvýšení mezd, třebaž zůstalo daleko za zvýšením cenové hladiny. Mzdy zemědělských dělníků a řemeslníků se skoro zdvojnásobily. Platy od nejnižšího úředníka počínaje až k nejvyšším funkcionářům, jakož i honoráře byly značně zvýšeny vzhledem k značně zvýšeným nákladům životním. Ale kdežto mzdy zemědělských dělníků a řemeslníků byly zvýšeny značně, třebaž zvýšení ještě neodpovídalo zvýšeným cenám potravin, nebylo tomu tak, nebo jen částečně, pokud šlo o mzdy pracujícího lidu v továrnách. Velmi značná část jich nedostala vůbec zvýšení mezd, a jestliže dostala, byl přídavek více než vyrovnán zvýšeným počtem hodin. V oněch odvětvích obchodu, kterých se dotkla stagnace a úvěrová porucha let 1810 a 1811, jakož i v těch, která závisela na poptávce po vývozu, mnozí dělníci byli vůbec z práce vytlačeni. Byla tedy nouze v těchto třídách velmi silná a byla příčinou vážných nepokojů v dělnických okresích.

Po uzavření míru v r. 1815 hladina cenová začala klesat a klesání toto — po přerušení v letech 1816—18, kdy ceny vykazují přechodně opačný pohyb — pokračovalo pak dále. Účinky klesání cen na různé třídy byly různé. Pro spotřebitele (pensisty a majitele rent) znamenalo ulehčení od onoho tlaku, kterým

¹⁾ Viz anastatické vydání z r. 1908, I. díl, str. 328—330.

byla drahota na ně působila, pro výrobce a obchodníky nastala doba stagnace a krise. Dle Buxtona¹⁾ prvních sedm let, které následovaly po uzavření míru, patřily k nejtemnějším v novějších anglických dějinách. Nadšení a sláva válečná již vyčichly. Mír toliko vyzvedl jeho útlak a potvrdil jeho břímě . . . S mírem nedostavil se blahobyt. Acworth²⁾ praví k tomu, že toto tvrzení není přehnáno, všechna svědectví zdůrazňují rozsah nouze a hloubku deprese, jež existovala v těchto letech. Roční rejstřík za r. 1815 oznamuje, že zřídka kdy byla doba, kdy by stesky byly bývaly větší než koncem tohoto roku. V r. 1816 situace nebyla lepší: první rok po uzavření míru byl charakterisován v této zemi jako rok nejrozšířenější bídy, jakou jeho annály mohly po dlouhou dobu vykázati. V r. 1817 bída byla sotva menší a ačkoli v roce 1818 obchod, následkem obnovené inflace, ožil, celkem stav byl horší než kdy v r. 1819. V posledních měsících r. 1818 až do jara 1819 dochází v Anglii, zvláště v bavlně, k četným úpadkům, na nichž jsou súčasťněni jak dovozci tak i továrníci a spekulanti. Podobně dochází k četným úpadkům i v Hamburku a v dalších měsících hlásí se četné úpadky i ze Štokholmu, Stralsundu, Štětína, Gdanská a zvláště i z Rigy. Také rolnictvo je klesáním cen zemědělských výrobků citelně zasaženo a žaloby jeho se stávají hlasitými.

Je zajímavé, že dělnictvu se v této době klesajících cen dařilo poměrně dobře. Tak praví Tooke:³⁾ „Jest skutečností plně prokázanou, že mzdy řemeslné práce jsou ve většině případů tak vysoké, jak byly před rokem 1819, v některých případech větší, a v žádném nižší než činí rozdíl mezi cenami potravin a jiných nezbytností. Avšak ještě mnohem důležitějším pozorováním, neboť dotýká se velké masy obyvatelstva, je, že mzdy, nejen řemeslníků, nýbrž práce vůbec neklesly v poměru k pokleslým cenám potřeb.“ I v případě zemědělských dělníků, jejichž mzdy klesly ve větším poměru než důchody jiných tříd, souhlasí zprávy, že stav zemědělského dělníka se značně zlepšil, srovnáme-li jej

1) Finance and Politics, I. str. 9.

2) Financial Reconstruction in England, 1815—1822, Londýn 1925, str. 115 a n

3) Tooke, A History of Prices II str. 70.

s obdobím vysokých cen. Acworth¹⁾ uvádí ve své knize následující indexová čísla průměrných reálních mezd (t. j. peněžních mezd opravených dle změn nastalých v nákladech životních)

	1790	1809—14	1816—19	1821—24
zemědělstí pracovníci	100	112	127	134
průmysloví dělníci	100	97	105	137

Průkaznost těchto čísel potvrzují četné výroky současných pozorovatelů. Avšak toto stoupání reálních mezd — pokračuje Acworth dále — tvoří toliko polovici obrazu. Vysoká sazba mezd je málo platná, jestliže zaměstnání není nepřetržité; a nežli můžeme činiti závěry na celkový stav široké třídy pracovníků rukou, musíme něco věděti o rozsahu, v němž v určitých dobách převažovala nezaměstnanost. Bohužel je však, praví Acworth dále, málo věcí, o nichž máme tak málo přesných údajů jako o nezaměstnanosti počátkem 19. století. Jelikož podpora chudinská (poor relief) byla tehdy jediným příjmem osob bez práce, čísla udávající obnosy vydané každého roku chudinskými úřady poskytují jakýsi náznak o rozsahu nezaměstnanosti

Rok končící	Obnos podpor	Průměrná	Rok končící	Obnos podpor	Průměrná
25. březnem	v mil. £	cena obilí	25. březnem	v mil. £	cena obilí
1803	4.1	63/2	1818	7.9	90/7
1813	6.7	128/8	1819	7.5	82/9
1814	6.3	98/	1820	7.3	69/5
1815	5.4	70/6	1821	6.9	62/5
1816	5.7	61/10	1822	6.4	53/
1817	6.9	87/4	1823	5.8	41/11

Pokud se týče podporovaných osob, zpráva předložená parlamentu v r. 1818 udávala průměrný počet osob dostávajících pravidelnou podporu peněžní v periodě 1813—15 423.678 a počet osob dostávajících podpory od případu k případu 423.158; v následujících letech počet ten patrně stoupl. Vše, co lze dle těchto čísel říci, je, že nezaměstnanost úplná i částečná byly velmi extensivní a že — jestliže někteří dělníci získali následkem deflace přírůstek na reální mzdě — jiní pozbyli i malého týdenního obnosu, který byli dříve schopni vydělat.

¹⁾ I. c., str. 129.

Nezaměstnanost a hlad vedly ke sběhům lidí a k porušování zákonů. Ve východních hrabstvích noc co noc byla konána shromáždění, výhrůžné dopisy byly posílány, a domy, stodoly, stohy byly zapalovány; v r. 1816 šerif sufolkský, vzhledem k znepokojivému stavu hrabství, jel do města k sekretáři státního úřadu a žádal osobně o podporu vlády, aby obnovil klid. Vznikly nepokoje v Bridportu, nepořádky v Ebbu Valu, srocení v Durhamu. Londýn byl jevištěm povstaleckého tábora ve Spa-Fields v r. 1816; pokusu o atentát na prince-regenta, když se vracel od zahájení parlamentu v r. 1819; a spiknutí Thistlewoda k povražďení kabinetu v r. 1820. Vláda, jsouc spíše neschopnou pomoci, než že by nechtěla, stala se nejvýš nepopulární, a političtí agitátoři nacházeli lehce sluch — „polní shromáždění navštívená sty i tisíce byla opětně a opětně konána, aby naslouchala pobuřlivým řečem o přehmatech vlády a o nutnosti radikální reformy poslanecké sněmovny jako prvním kroku k odstranění nouze v zemi.“¹⁾ „Jsem přesvědčen,“ psal Southey lordu Liverpoolovi, „že velká masa pracovního lidu není jen nespokojena s vládou, ale absolutně ji až k smrti nenávidí, a že v hlavním městě tato nálada je tak rozšířena, že kdyby odpadl strach z vojska, neuplynulo by ani čtyřiaadvacet hodin, a byla by trojbarevná vlajka vztyčena na Carlton-Hause.“²⁾ Snad obrazivost básníkova — dodává Acworth — přepínala skutečnost. Avšak Liverpool sám³⁾ píše lordu Grenvillovi ve příčině revolučního hnutí na venkově: „Jsem dosti sanguinický, že věřím, že velká masa obyvatelstva jest ještě zdráva, ale jest nemožno říci, jak dlouho to tak potrvá. Jsem nakloněn věřit, že preventivní prostředky mohou i nyní v Anglii vésti k cíli, aniž by musilo dojít k násilnostem, ale bojím se na základě všech zpráv, které jsem nedávno četl, že v západních částech Skotska nemoc již více pokročila a nebude moci býti zastavena bez krveprolití.“ Povstání v Glasgowě a bitka Bonnymuirská — dodává Acworth — svědčí o tom, že Liverpoolovy obavy nebyly neoprávněny. Vidíme, že vše bylo podobné jako u nás.

1) Acworth, l. c., str. 117.

2) Carlton-Club, středisko anglických konservativců v Londýně.

3) Tamtéž.

e) **Tehdejší výklady změn cenových.** I ty můžeme zase — jako mínění v přítomnosti — rozdělití ve dvě hlavní skupiny:

1. Jedni — nejen *pars maior*, nýbrž i *sanior*, neboť patřil k nim i slavný Ricardo a názor ten byl později převzat i bankovním výborem — hledali příčiny změn hladiny cenové hlavně na straně peněz. Tak vysvětlovali si stoupaní hladiny cen v letech 1797—1814 hlavně tím, že v r. 1797 byla zrušena (suspendována) povinnost anglické banky k výplatě bankovek zlatem, a že v pozdějších letech bylo vydáno vždy více bankovek kovem nekrytých (v únoru 1797 činil oběh bankovek Anglické banky 9,674.780 £, v únoru 1818 již 27,770.970 £). A podobně souvisel dle těchto názorů i pokles cen v r. 1819 a následujících jednak s tím, že Peelovou aktou z r. 1819 bylo ustanoveno, že r. 1823 má býti zase zavedena směnitelnost bankovek za zlato (ve skutečnosti stalo se tak ještě dříve, totiž r. 1821), a jednak s tím, že oběh bankovek dosáhl svého maxima v únoru 1818 a odtud již klesal. Nicméně Tooke ve svých „Dějínách cen“ tyto argumenty bod za bodem vyvrací. Poukazuje především k tomu, že pozorujeme-li podrobně vývoj cen i množství vydaných bankovek v jednotlivých menších dobách, vidíme, že stoupaní cen nepředchází zpravidla zvýšený výdej bankovek a naopak, že tedy skutečnost neodpovídá oné tvrzené souvislosti. A podobně nelze také dle Tooka hledati příčinu toho, že hodnota bankovek stoupla r. 1820 zase na pari a též ceny klesly, v Peelově aktě, neboť i bez ní byl by nastal stejný výsledek vzhledem k onomu stavu, jenž se byl vyvinul v r. 1819 a 1820 (Tooke poukazuje tu k výši úrokové míry, ke stavu státních financí a zmenšení přechodného dluhu a k příznivé bilanci platební). Zcela nesprávným je prý tvrzení, že klesání cen na pevnině bylo způsobeno odplynutím zlata do Anglie — podobně jako před tím stoupaní cen přílivem zlata z Anglie —, neboť ve skutečnosti prý naopak v letech 1816/17, kdy ceny na pevnině značně stouply, drahé kovy proudily zpět do Anglie a v r. 1818/19 naopak zase odplynuly na pevninu, ač tu tehdy ceny poklesly.

2. Tooke sám hledá příčiny jak onoho stoupaní tak i pozdějšího klesání cen statků na straně statků v poměrech výrobních. Tak byly dle něho vysoké ceny v letech 1816, 1817 způsobeny hlavně velkým nedostatkem obilí

a skoro všech hlavních předmětů spotřeby, kdežto pokles cen v r. 1819 byl přirozeným následkem velkých dovozů i zvýšené výroby. Bylo by tedy k poklesu tomu došlo stejně, i kdyby Peelova akta nebyla bývala vydána a i kdyby bylo bývalo ve výdaji bankovek postupováno stejně (čemuž tak skutečně bylo) jako za války a až do r. 1819. A podobně snaží se Tooke i všechny ostatní změny ve výši hladiny cenové vysvětliti z poměrů výroby.

Jevons ve svém článku již uvedeném „The variation of prices and the value of the currency since 1782“ namítá proti Tookovi — ač jinak plně souhlasí s jeho protestem proti „obyčejné praktice“ svalovati všechna zla na oběh peněz — že sice špatné sklizně mohou způsobiti stoupaní cen obilí a jiných zemědělských výrobků, nikoli však též jiných statků; on má za to, že Tooke, když uváděl tuto příčinu, nepředstavil si plně, jak velké a všeobecné bylo stoupaní cen. Jevons sám, jak pravil, nebyl s to, aby našel příčinu onoho stoupaní cen na začátku 19. století (o němž myslel, že tvoří pozoruhodnou výjimku z převládající sestupné čáry cen). Spíše lze dle Jevonse pokles cen v letech 1819—1849 vysvětliti vzrůstající výrobou, nicméně bylo by prý možno i zde namítnout, že tatáž příčina působila přece i v dřívějších letech, kdy ceny stoupaly.

Vidíme z toho, že i pro tehdejší dobu neobstojí ani jeden ani druhý výklad.

D. Společný výklad obou krisí.

Srovnáme-li obě období, o nichž jsme zde mluvili, totiž dobu po napoleonských válkách a dobu po nynější světové válce, pozorujeme nepochybně četné podobnosti. Především tehdy i nyní pozorujeme nejprve rychlý vzestup cenové hladiny (1789—1814 a nyní 1914—1918), po něm pak následuje — ne hned s uzavřením míru, nýbrž o něco později (v prvním období od r. 1818, v druhém po r. 1920) — intenzivní pokles cen; tento pohyb je sice tu a tam přerušován, ale celková čára poklesu je nepochybná. Rovnoběžně se stoupaním cenové hladiny jde zase i v napoleonských válkách i ve válce světové stoupaní úrokové míry, rovnoběžně

s klesáním cen (od r. 1818 resp. 1920) též klesání úrokové míry. V prvním období stoupajících cen trpí spotřebitelé, kdežto výrobci po uzavření míru mají konjunkturu, v období klesajících cen zlepšuje se sice postavení spotřebitelů, avšak výrobci prodělávají těžkou krizi spojenou s neobyčejnou nezaměstnaností. Roste počet konkursů a vyrovnání, roste nespokojenost s vedením státu a nespokojenost ta vybíjí se nepokoji a sročeními. V čem je příčina všech těchto zjevů? Tu jsem ukázal, že jedni hledají příčinu na straně statků, druzí na straně peněz (platidel), avšak že ani jedno ani druhé nevyhovuje ani v době po napoleonských válkách ani v době po světové válce. A přece lze mítí za to, že vzhledem k podobě — nebo obdobě — příslušných zjevů v obou pozorovaných obdobích je třeba hledati příčinu obojích jevů též ve stejné okolnosti. Pátráme-li po takové společné příčině, narazíme brzo na vzrůst státního zadlužení následkem války.

Pokusím se nejdříve vyčísliti v z r ů s t z a d l u ž e n í s t á t ů v e v á l c e s v ě t o v é. Základem, z něhož vycházím, je mně tabulka „Innere und äußere Schulden ausländischer Staaten“ vydaná Statistickým říšským úřadem, Berlín 1930. Z tabulky té vzal jsem data o státních dlužích v r. 1913, převedl je na francouzské franky a doplnil je též daty pro Německo. Pro rok 1930 nebo jemu nejbližší vzal jsem data pro tytéž státy¹⁾ ze statistické ročenky Společnosti národů 1930/31, převedl je na francouzské franky a sečetl.

Výsledek je tento: Celková výše státních dluhů 22 států²⁾ činila v mil. fr. fr.:

r. 1913	161.440
r. 1930 (neb jemu nejbližším)	2,835.641
rozdíl	<u>2,674.201</u>

Stoupily tedy veřejné dluhy pozorovaných 22 (v r. 1930 26)

¹⁾ Francii, Velkou Britanii, Itálii, Belgii, Řecko, Japonsko, Spojené státy americké, Rakousko-Uhersko, Argentinu, Australii, Brasílii, Bulharsko, Chile, Dánsko, Finsko, Kanada, Nizozemsko, Norvéžsko, Švédsko, Švýcarsy, Španěly, Německo. Pro r. 1930 odpadlo z těchto států Rakousko-Uhersko, přibyly však Československo, Rakousko, Uhry, Jugoslavie (data o výši dluhů nejsou tu však udána), Polsko.

²⁾ Po případě v r. 1930 26 států. Reparace nejsou v datech těch obsaženy.

států v letech 1913—1930 o 2·6 bilionů francouzských franků nebo stouply proti roku 1913 17·6krát. Použity byly přirozeně hlavně ku krytí válečných nákladů (incl. též úroky z uzavřených dluhů).

Celkové válečné náklady byly přibližně zjištěny Ernestem Bogartem, profesorem ekonomiky na universitě v Illinois, na náklad Carnegieovy nadace pro mezinárodní mír.¹⁾

Náklady ty jsou tu rozděleny na přímé (státy vynaložené v penězích na válku) a nepřímé (kapitalisovaná hodnota lidských životů, ztráty na majetku, ztráty na výrobě, příspěvky válečné, ztráty neutrálů). Přímé válečné náklady všech států válčících jsou tu vypočteny obnosem 208.305 mil. Č a po srážce půjček spojencům (aby bylo vyloučeno dvojí počítání), obnosem 186.233 mil. Č . Převedeme-li obnos ten na francouzské franky (1 Č = 25·5 fr. fr.), obdržíme obnos 4,658.000 milionů franc. fr. Srovnáme-li tento obnos s oním, o němž vzrostly výpůjčky v letech 1913 až 1930 (2,674.201 mil. fr. fr.), vidíme, že přibližně²⁾ přes polovinu válečných přímých nákladů bylo kryto výpůjčkami.

Pro dobu po napoleonských válkách nemáme tak podrobných dat, abychom je mohli sečíst a srovnávat pro jednotlivá léta celkovou výši dluhů válčících států a tím méně celkovou výši válečných nákladů všech těchto států. Musíme tu tedy postupovat pro každý stát zvlášť a snažit se aspoň zjistit vývoj dluhů.

Počneme s F r a n c i í. Náklady válečné byly tu kryty jednak papírovými penězi (assignáty), jednak obligacemi pokladny (Trésor) podepsanými výběřčími přímých daní (receveurs généraux des impôts directs). Assignáty měly býti původně toliko poukazy na prodejní cenu domén do výše 400 mil. Livres. Dekret ze 16. a 17. IV. 1790 propůjčil assignátům povahu papírových peněz a dekretoval nucený kurs, zúročitelnost jich byla také zrušena, minimum jich bylo stanoveno na 200 Livres, později zmenšeno

1) Carnegie Endowment for International Peace, Preliminary Economic Studies of the War No. 24: Direct and indirect Costs of the Great World War. By Ernest L. Bogart, New York, Oxford University Press 1920.

2) Států, jichž zadlužení bylo zjištěno, je 22, kdežto údaje o válečných nákladech (arci z části jen zcela hrubě odhadnuté) týkají se 32 států.

na 50 a později na 30 Livres, nejvyšší obnos jich byl nejprv určen na 1200 mil., později vydávány i nad tento obnos a dosáhly 7. září 1796 sumy $45\frac{1}{2}$ miliard (stát z toho měl však sotva $\frac{1}{10}$). Kurs assignátů stále klesal, v r. 1795 klesl na $\frac{1}{2}\%$ a v březnu 1796 stál již na $\frac{1}{3}\%$. Dekret z 18. III. 1796 stanovil proměnu jich na mandats territoriaux v poměru 30%. Tyto mandáty klesly však v hodnotě do konce roku až na $2\frac{1}{2}\%$ a zmizely pak úplně.

Jinak byly výdaje válečné kryty úpisy veřejného dluhu (Dettes publiques) (činily r. 1800 40 milionů, 1. IV. 1814 63 mil. renty) a též krátkodobými výpůjčkami. Za restaurace bylo přikročeno k jich konsolidaci a zápisu do Grand Livre de la Dette, celkem bylo jich 193 mil., což odpovídalo kapitálu 4 miliard.¹⁾

V R a k o u s k u byly výdaje kryty jednak výpůjčkami, jednak papírovými penězi. V letech 1781—1790 bylo kryto dluhem 105, bankocetlemi (tehdy směnitelnými) 20, v letech 1791—1800 bylo kryto dluhem 270, bankocetlemi 172 mil. fl, v letech 1801—1810 bylo kryto dluhem 69, bankocetlemi již 860 mil. fl. V březnu 1811 činil celkový oběh 1060 mil. f. V r. 1811 byla pak, jak známo, provedena devalvace těchto bankocetlí na šajny v poměru 1 : 5, r. 1816 provedena ještě další devalvace v poměru 1 : 2.5.²⁾

Dluh P r u s k a činil r. 1797 48 milionů tolarů, r. 1806 jen 49 milionů, r. 1820 již 218 milionů tolarů. Mimo to byly výdaje válečné kryty výdejem drobných peněz a mimo to uložena r. 1807 válečná kontribuce.³⁾

V A n g l i i činily výdaje válečné za válek napoleonských, jak bylo již řečeno, 831 milionů £.⁴⁾ Zde byly kryty z největší části výpůjčkami. Státní dluh činil r. 1792 239.6, r. 1817 839.4 mil. £, stoupl tedy v těchto letech o 600 mil. £. Srovnáme tento náklad válečný s nákladem Anglie za světové války. Náklad tento, připočteme-li k němu i podpory spojencům, činil dle Boggarta 44.029 mil. £ neboli v librách sterlingů (1 libra = 5 dolarům) 8806 mil. £ neboli v poměru k důchodu národnímu⁵⁾ činil

¹⁾ Dle Jéze, Cours de Finances publiques. La date de remboursement de la Dette publique. Histoire de l'amortissement en France, Paris 1926.

²⁾ Dle Öst. Staatswörterbuch.

³⁾ Cohn, System der Finanzwissenschaft, § 489: Der preussische Staatskredit. Stuttgart, 1889.

⁴⁾ A. W. Acworth, l. c.

⁵⁾ Anglický důchod národní byl odhadnut (Moncy) pro r. 1914 2.100

asi čtyřnásobek. Naproti tomu výdaje napoleonských válek pro Anglii činily v poměru k národnímu důchodu (jenž byl odhadován na 140 mil. £)¹⁾ skoro šestinásobek.

Z uvedených dat plyne, že i v napoleonských válkách byly válečné náklady kryty jednak výdejem papírových peněz, jednak dluhy a že zadluženost států také tehdy velmi stoupla; arci obnosy dluhů byly tehdy mnohem menší, to však souvisí s menším rozsahem peněžních důchodů té doby. Vzniká otázka, nelze-li právě v této okolnosti hledati příčinu zjevů dříve uvedených (velké stoupání hladiny cenové a úrokové míry, později pak zase značné klesání i cen i úrokové míry a spojená s tím výrobní krise i nepokoj)? Mám za to, že třeba na otázku tu přisvědčit, a že souvislost tu třeba v obou případech hledati ve zjevu úvěrové inflace a později zase deflace.

O úvěrové inflaci a deflaci psal jsem již častěji.²⁾ Poukazuji zde toliko na tyto vývody a podotýkám krátce, že úvěrová inflace vzniká tím, že státy (hlavně ve válce) dělají nové a nové dluhy a kryjí jimi i úroky z dluhů dřívějších, místo aby je kryly zdaněním (to činí ve velkých válkách i ony státy, které jsou finančně nejlépe založeny, jako na př. Anglie). Tím vznikají tu nové důchody, aniž jim odpovídají též nové statky. To je v odporu s větou, že nové důchody mohou vznikat jen s výrobou nových statků. Věta tato je správná, ale jen za normálních poměrů, kdy státy pečují o zachování rovnováhy ve svém hospodaření. Ve velkých válkách však správnou není, neboť zde platí státy úroky ze svých dluhů novými výpůjčkami, neohlížejíce se na to, že se tím jejich finanční postavení stále zhoršuje a jich zadlužení vzrůstá vždy více. U jich věřitelů (majitelů

---

mil. £, r. 1927/28 činil zdaněný důchod poplatníků, jichž důchod převyšuje existenční minimum, 2320 mil. £.

1) Financial Reconstruction, str. 10.

2) Česky v Poctě Heyrovskému (Sborník věd pr. a st., roč. 1922) a v serii článků v XXXIII. ročníku Obzoru národohospodářského (1928), německy v člancích „Geldtheorie und Kreditinflation“ v Archiv für Sozialwissenschaft und Politik, roč. 51/2 a 52/1 a ve článku „Kreditinflation und Kreditdeflation in Theorie und Praxis“ v Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft sv. 86/3, francouzsky pod názvem „Une théorie de l'inflation de crédit comme substitut à la théorie quantitative de la monnaie“ v Revue d'Économie politique, 42. ročník No 4.

válečných půjček) vznikají nové důchody, jimž neodpovídají nové statky. Se zvětšenými peněžními důchody vzrůstá i poptávka po statcích (které se nerozmnožily) a stoupají jich ceny, čím dále, tím více; spolu s tím stoupá následkem poptávky po zápůjčkách i úroková míra. To trvá dotud, dokud trvá válka, a i po ní dotud, dokud válčící státy — aspoň hlavní — neuvedou rovnováhu ve své hospodaření. Stane-li se tak (jak tomu bylo r. 1818 dle tabulky nahoře uveřejněné a ve válce světové r. 1920), inflace je zaražena a ceny statků, práce, úroků, surovin nemohou se udržet na své výši, již dosáhly následkem toho, že bylo možno očekávat ještě další stoupání. Ceny statků, práce, úroků, surovin, tudíž poklesnou a další klesání ještě následuje s tím, jak státy splácejí zase své dluhy za války narostlé. Tímto způsobem tedy vysvětlují, proč klesala hladina cenová od r. 1818 do r. 1849 a proč klesala a klesá též nyní od r. 1920 a proč vznikla těžká krize v letech 1818—1823 a nyní zase.

Zde arci možno namítnouti, že nynější krize netrvá od r. 1920; toliko v letech 1920—22 a pak zase od r. 1929 možno mluvit o krizi. Tak praví se na př. ve výborném jinak přehledu o roku 1930 vydaném státním úřadem statistickým (Zprávy za rok 1931, číslo 173—179), že světové hospodářství se v posledních letech až asi do roku 1929 těšilo v celku příznivému vývoji a teprve pocelý rok 1930 bylo postiženo hlubokou depresí, která se zvláště v druhé polovině tohoto léta ostře stupňovala. Soudí se tedy z pravidla, že jde tu o cyklickou periodickou krizi podobně jaká byla též v letech 1920—1922 a že obě tyto krize jsou na sobě navzájem celkem nezávisly. Oproti tomu mám za to, že jde v *obou* případech o reakci na předcházející inflaci úvěrovou a že přerušeni mezi oběma případy bylo způsobeno hlavně novou inflací, způsobenou velkými úvěry, poskytovanými zvláště Spojenými státy Německu i jiným zemím.¹⁾ Když pak zvláště bursovní krizí vypuklou v New Yorku na podzim

¹⁾ Tak bylo dle zvláštního sešitu 22 Institutu für Konjunkturforschung (Kapitalbildung und Investitionen in der deutschen Volkswirtschaft 1924 bis 1928) v letech 1924—1928 investováno v Německu z ciziny per saldo (t. j. po srážce německých uložení v cizině) 13·6 miliard říšských marek (r. 1924 988, 1925 3409, 1926 678, 1927 4383, 1928 4161 milionů říšských marek).

r. 1929 další poskytování úvěru Spojenými státy Německu se zarazilo, tu přirozeně objevila se opět krise v plné své síle, přesahující z jedné země na druhé a také z oboru na obor.

Je-li toto vysvětlení správné, pak plyne z něho i řada jiných důležitých důsledků. Především je patrné, že je nesprávným mínění, že příčina krise je v samotné podstatě kapitalistického právního řádu, jenž kapitalismu je tedy imanentní (Loevenstein). Podobná krise jako je nynější, vypukla již po válkách napoleonských před 110 lety a po ní při nezměněném řádu následovala poměrně dlouhá doba klidu. Nemohl tedy být příčinou tehdejší krise — a obdobně i nynější — onen řád, nýbrž spíše je tu patrna souvislost mezi oněmi válkami a krisí. Jaká je souvislost mezi oněmi válkami a krisí, bylo taktéž již vysvětleno. Ona nespočívá na straně peněz (Engliš), nýbrž na straně úvěrů (úvěrová inflace). Dokud množství úvěrů potřebných k vedení války stoupalo, dotud trvalo stoupání hladiny cenové, když však stoupání to bylo zastaveno, bylo zaraženo také další stoupání cen, vznikla však krise, poněvadž vznikl nesoulad mezi cenami výrobků a výrobních prostředků. Působením amerických úvěrů byla tato krise na čas zažehnána, vypukla však tím prudčeji, když ony úvěry byly zastaveny.

To je má odpověď na otázku hlavní po příčině krise. Z ní plyne pak i odpověď na otázky další. Především co se týče výroby zemědělské i živnostenské. Je patrné, že krise pomine tu teprve tehdy, když se vyrovnají ceny výrobků s cenami výrobních nákladů. Má stát tomuto vyrovnání napomáhat? Mám za to, že nikoli; neboť nikdo neví, nenastane-li ono vyrovnání — jako před 110 roky — při zvýšených mzdách, avšak zlepšených metodách výrobních. Musí tedy stát stanovení mezd přenechatí volné úmluvě směrodatných činitelů, t. j. dělnictva na jedné a zaměstnavatelů na druhé straně. I pokud je stát sám zaměstnavatelem, má vyrovnání ve svém hospodaření docilovat raději zlepšením metod pracovních než zkracováním beztoho nízkých platů svých zaměstnanců. S tím souvisí též otázka, má-li býti snižována doba pracovní, aby se mohlo zaměstnat více zřízenců i dělníků? Mám za to, že nikoli, neboť jde jen o dobu přechodnou a návrat k plné době pracovní mohl by pak činiti obtíže.

Další otázka je pak, má-li stát osobám bez své viny

nezaměstnaným poskytovat příspěvky postačující k živobytí? Mám za to, že je to povinností státu, ovšem za patřičných kautel, aby podpor těch nebylo zneužíváno. Námitky proti tomu učiněné (na př. Misesem) spočívají na starém, dávno již překonaném liberalistickém stanovisku. Je zajímavo, že již v době po napoleonských válkách byly podpory takové poskytovány pod názvem Poor Relief, podpory chudinské. Jak praví Acworth v knize dříve zmíněné, byla netoliko otevřená podpora chudinská osobám bez práce poskytována s velkou štědrostí, nýbrž bylo započato s praxí doplňovati mzdy z fondu chudinského zákona. Acworth praví, že tento systém rychle demoralisoval dělníka a umožnil podnikateli spolehnouti se na farní fondy, aby z nich kryl část svých mezd. Nicméně, praví Acworth, v době, kdy podmínky zaměstnání byly tak špatné, jak jen mohly být, a pocity nezaměstnaných se vybíjely často v nepokojích a nezákonnostech, bylo dokonce výhodou míti systém chudinských podpor, který, jakkoli se mohly proti němu činit námitky po jiných stránkách, přece jen při nejmenším zmírňoval hospodářské i politické účinky průmyslové deprese.

Jiný prostředek zmírniti krizi záležel by v inscenování jakési přechodné malé inflace. Již v krizi po válkách napoleonských odhodlala se vláda anglická následkem nářků rolníků v únoru 1822 navrhnouti parlamentu, aby byly vydány pokladniční poukázky v obnosu 4 mil. £ a aby jich bylo použito k zálohám a zápůjčkám obcím a k veřejným stavbám. Vlastním účelem tohoto návrhu bylo, jak praví Tooke, zvýšeným oběhem peněz podnítiti spekulaci a tím ceny hnáti do výše; návrh byl přijat, avšak účelu jeho dle Tooka nebylo dosaženo. Nicméně sluší přece jen podotknouti, že dle Jevonsových cifer klesání cen v roce 1822 a následujících se na čas zastavilo. V nynější době zdá se, že i Anglie užila tohoto prostředku zhoršení své měny. Ale my arci po zkušenostech svých prostředek tento odmítáme.

Jestliže konečně je správné, co zde bylo řečeno o účincích splácení dluhů na klesání hladiny cenové, bylo by možno zpomalením nebo zrychlením splácení dluhů a úpravou reparací do jisté míry regulovati tempo poklesu cenové hladiny. To arci není v moci jednoho státu, zvláště menšího, nýbrž bylo by k tomu potřebí mezinárodního ujednání.